

El barraquisme a la ciutat de Barcelona. Can Valero, la Perona i el Carmel

Grup de recerca d'etnohistòria del barraquisme¹
Institut Català d'Antropologia

Presentació de l'estudi

La història social sobre el fenomen del barraquisme a Barcelona al llarg del segle XX representa un llegat imprescindible per entendre el procés de construcció de la ciutat. No obstant això, la informació fragmentària i dispersa que hi ha sobre el fenomen i la recent desaparició d'importants nuclis de barraques a la ciutat, els seus noms i records, evidencia que la seva petjada s'ha menystingut a l'hora d'explicar la història de la ciutat.

Per aquesta raó, a finals del 2004 es va constituir un equip de recerca format per historiadors, antropòlegs i geògrafs de la Universitat de Barcelona, i vàrem iniciar la recerca que porta per títol "El barraquisme a la ciutat de Barcelona. Estudi etnohistòric de tres casos: la Perona, Can Valero i el Carmel"² en el marc de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) i la col·laboració de l'Institut Català d'Antropologia (ICA).

L'objecte d'estudi d'aquesta investigació és el barraquisme

entès com un procés d'apropiació informal del sòl per a la construcció d'habitatges precaris (sense una prèvia planificació del terreny, mancats d'infraestructures, fets de fusta, fang, maó i/o material reciclat), com a resposta espontània davant la manca d'habitatges assequibles en àrees urbanes. A partir d'aquesta premissa, l'equip de recerca es va proposar:

- Inventariar en una base de dades la documentació que hem trobat als arxius sobre el fenomen del barraquisme a la Barcelona del segle XX.
- Analitzar el fenomen del barraquisme a la ciutat al llarg del segle XX.
- Reconstruir la història social de tres nuclis de barraques: la Perona, Can Valero i el Carmel.
- Crear un fons oral recollint el testimoni dels barraquistes entrevistats.

Per a l'estudi etnogràfic del fenomen del barraquisme es van seleccionar tres nuclis de barraques ben diferenciats històricament i geogràficament. El nucli de la Perona es va seleccionar per-

què va ser un dels darrers nuclis a desaparèixer de la ciutat l'any 1989 i per les particularitats que presentà el procés de reallotjament dels barraquistes. El cas de Can Valero es va triar per la seva magnitud; el volum de població barraquista era el més nombrós i extens de la ciutat durant el període de la dictadura franquista fins a la seva eradicació als anys setanta. Per últim, el cas del Carmel era interessant perquè gran part dels seus barraquistes aconseguiren, mitjançant la lluita veïnal i l'associacionisme, que el seu reallotjament es produís al mateix barri. Som conscients que, si bé la recerca d'arxius ens ha permès contextualitzar els diferents processos de configuració i desaparició dels tres nuclis de barraques, els tres estudis de cas no poden servir, de moment, per explicar el fenomen global del barraquisme a la Barcelona del segle XX. En aquest sentit, esperem que els resultats que aportem serveixin per motivar noves investigacions per tal de reconstruir la singularitat d'altres nuclis de barraques que permeti un estudi transversal per abordar el fenomen de manera global.

L'estudi etnogràfic d'un fenomen desaparegut, com és el cas que ens ocupa, impedeix la utilització d'un dels mètodes fonamentals en antropologia: l'observació participant. Per tal de resoldre aquesta mancança ha estat indispensable la recerca bibliogràfica i documental que ens ha servit per contextualitzar i completar l'ús de la història oral en la reconstrucció dels tres nuclis de barraques desapareguts.

Vista aèria de Montjuïc, que permet apreciar la magnitud del barraquisme en el tram comprès entre l'Estadi Olímpic i el castell a finals de la dècada de 1960.
Arxiu Nacional de Catalunya, fons Taf Helicòpters SA.

En una primera fase la recerca bibliogràfica i el recull de documentació primària i secundària que es va fer en 26 arxius,³ públics i privats, ens va permetre contextualitzar el fenomen, conèixer l'existència i la localització de diferents nuclis de barraques i saber com es van eradicar i com van ser real·lotjats els afectats, a més de com es va construir l'opinió pública sobre el barraquisme, i quines van ser les polítiques municipals d'intervenció i el paper de l'església.⁴

Durant aquesta primera fase, les converses amb arxivers, historiadors, treballadors socials, eclesiàstics, etcètera, ens van facilitar contactes amb barraquistes i altres especialistes a partir dels quals es va anar construint una xarxa d'informants. Al mateix temps, la prospecció pels diferents polígons d'habitatges on havien estat real·lotjats barraquistes, la visita a diferents entitats de barri i la difusió de fullets informatius sobre la recerca ens aportaren nous informants a la xarxa.

Tot i que la recerca d'arxius ens ha acompanyat durant tota la investigació, la segona fase es basà fonamentalment en l'obtenció d'informació oral a partir de l'experiència viscuda pels testimonis. Per aquesta raó, l'eina principal va ser l'entrevista en profunditat (92) i, en menor mesura, els grups focals (6). Es van elaborar dues guies, diferenciant la que s'aplicava als barraquistes de la que es feia a les persones vinculades al fenomen, però va ser flexible i es va adaptar a la singularitat de l'experiència de cada entrevistat. Aquesta flexibilitat en

l'ús de l'entrevista en profunditat va permetre un millor canal de comunicació, la qual es va caracteritzar per l'ús de declaracions més eloqüents i per una complicitat més gran entre investigador i informant. En més d'una ocasió es van fer diverses entrevistes a un mateix informant per aprofundir en algun tema concret de rellevància per a la recerca. Les entrevistes solien ser individuals, però en alguns casos van participar-hi dues persones. Es feren un total de 63 entrevistes a barraquistes i 29 a persones vinculades al fenomen (27 sobre la Perona, 31 sobre Can Valero i 34 sobre el Carmel).

A continuació exposem tres síntesis corresponents a la reconstrucció històrica dels tres nuclis de barraques estudiats a partir de les fonts orals, documentals i bibliogràfiques recollides. Tot i que en el futur ens proposem continuar analitzant el fenomen per extreure'n nous resultats, finalitzarem aquest article aportant algunes de les conclusions més rellevants del conjunt d'aquest primer estudi.

Breu història del barri de Can Valero de Montjuïc

Montjuïc, com a muntanya de Barcelona, va esdevenir un espai preeminent en l'origen del barraquisme a la ciutat. La seva proximitat al nucli urbà i l'aïllament per la seva orografia facilità que ja al 1821, durant una epidèmia de febre groga, s'hi disposés un campament sanitari constituït per 4.000 barraques (Carreras Candi, 1916). L'explotació de les pedres de Montjuïc arribà al seu punt àlgid a partir del 1870 i molts dels picapedrers que hi treballaven aixecaven barraques en les seves proximitats per poder estar a prop de lloc de treball, tal i com es pot apreciar en diferents plànols topogràfics coetanis (Roca, 2002:327)

En la primera dècada del segle xx, a la vessant nord de la muntanya s'hi havia anat assentant una munió de petites tinences rústiques dedicades al cultiu hortofrutícola. Els seus arrendataris eren veïns de la ciutat o dels voltants, que anaven a passar els diumenges i construïren barraquetes on aixoplugar-se i guardar les eines (Fabre; Huertas Clavería, 1976).

La construcció del recinte per fer la segona Exposició Internacional de Barcelona de 1929 va necessitar centenars de treballadors, molts dels quals, vinguts de les províncies veïnes de Catalunya i del seu interior, es trobaren amb una ciutat on l'habitatge popular era escàs i els preus dels lloguers excedien les seves possibilitats. Molts d'ells, seguint els usos estesos a la muntanya, bastiren llurs habitatges als voltants del lloc de treball, i així aparegué un gran nombre de barraques disseminades al llarg de la seva cara nord, consolidades algunes en barris com la Cadena, la Font de la Mamella, l'Animeta, la Magòria o el Polvorí, entre d'altres zones amb concentració més dispersa. Fou en aquesta dècada quan el barraquisme a Montjuïc prengué unes dimensions que el convertiren en la zona barraquista més nombrosa de la ciutat, que passà de les 1.055 barraques el 1922 (Pons; Martino, 1929) a la xifra aproximada de 3.500 del 1928,⁵ poc abans que s'eradiquessin les barraques que malmetien la

imatge de l'Exposició Universal del 1929 i els seus habitants fossin real·lotjats als quatre grups de Cases Barates del Patronato de la Habitación de Barcelona. Pel mateix motiu es va construir una enorme tàpia que tapava i aïllava les barraques que havien quedat en la part superior de la muntanya.

Valero Lecha i Plana, un hostaler provinent de la Catalunya interior, va obrir un bar berenador darrere l'Estadi el 1929, que amb el temps arribà a donar nom a l'assentament de barraques que es va anar estenent per la muntanya a partir de la segona gran onada migratòria que s'inicià amb la postguerra. Montjuïc tornarà a ser una destinació de tots aquells treballadors que, enfront la manca d'habitatge popular a la ciutat, opten pel barraquisme en zones on la presència d'aquestes construccions ja era un fet.

Can Valero esdevindrà la denominació d'una àrea de barraques que juntament amb els Tres Pins, configuraven les dues grans barriades de la vessant nord de la

muntanya, les quals quedaven delimitades pel castell al sud, el passeig de l'Exposició al nord –per on discorria la gran tàpia que aïllava la zona–, el cementiri per l'oest i el passeig de Miramar per l'est.

El nou poblament dels assentaments de barraques a partir dels quaranta es farà a partir de la compra, entre particulars, dels terrenys i les barraquetes als antics hortolans, els quals davant de la massificació de barraques aniran desprenent-se de les seves tinences. Altres, davant l'absència dels hortolans, ocuparan els terrenys. En aquestes dècades dels quaranta i cinquanta, van ser freqüents les estafes en la venda de terrenys a la muntanya, i els traspassos i vendes mai no van tenir cap legalitat formal. Un cop adquirit el terreny s'havia de construir la barraca sense que les autoritats se n'adonessin, ja que a partir dels cinquanta se censaren les barraques i es prohibí qualsevol nova construcció o ampliació, fet que obligava a construir-les durant la nit.

«En el huerto que compramos, había una barraquilla hecha de marquesina, de estas de verano, pa la huerta. A partir de esta construcción hicimos la barraca de obra. Primero pusimos un techo de cartón-cuero y poco a poco fuimos levantando las paredes de tocho por dentro, pa evitar que “los picos” se enterasen que estábamos levantando una barraca. Los materiales los compramos al bar Can Valero, que nos los fió. (...) Después, sacamos la estructura externa de marquesina y apa-

reció una barraca de unos cuarenta metros, con dos habitaciones. Después de rebozarla y encalarla, tuvimos que ensuciar las paredes pa que pareciese vieja.» (Entrevista feta el 12 d'abril de 2007. *Codi: [EN(RR)(CV) B.A.]*).

L'assentament de barraques estava totalment mancat de les infraestructures urbanes bàsiques, ja que l'Ajuntament mai no hi va fer cap tipus d'inversió urbanística. No hi havia clavegueram, ni aigua corrent; la llum elèctrica era present a l'entrada del recinte, que era on vivien les poques famílies propietàries que disposaven de comptador. El sistema més emprat eren els enganxes a la xarxa elèctrica i el repartiment del cost del consum entre els veïns, fet que debilitava la potència del subministrament. Només hi havia set fonts públiques per a una població que el 1957 va arribar a ser de 29.958 persones entre els barris de la muntanya que habitaven 6.090 barraques (Duocastella, 1957). El proveïment d'aigua va esdevenir una de les principals ocupacions diàries d'algunes de les famílies de Can Valero. D'altres, més afortunades, disposaven de pous en els seus terrenys:

«teníem dos pous, un per rentar i l'altre del que venien l'aigua, perquè del camí de la Font de la Mamella a Casa Valero no hi havia cap més font. Per tant, molta gent anava a casa a comprar l'aigua. La veníem a 10 cèntims la garrafa de vint litres. L'aigua era molt bona, i molta gent havia de fer molts viatges per transportar tota l'aigua que necessitaven.

Era una barraca molt transitada.» (Entrevista feta el 25 de setembre del 2007. *Codi: [EN(RR)(CV) J.B i J.H.]*).

No hi havia recollida de brossa a l'interior del barri, malgrat la paradoxa que els veïns de Valero Petit i les Banderes van haver de conviure junt a l'abocador d'escombraries que FOCSA va instal·lar per omplir les pedreres que ja havia deixat d'explotar. La fetor i els riscos d'explosions pels gasos de la descomposició eren part de la vida a Can Valero.⁶

La població de Can Valero l'any 1960 era força estable, amb una mitjana de residència al barri de 15 anys i una piràmide d'edats ampla entre els 30 i els 50 anys, tant homes com dones. Aquest fet mostra l'escassa integració urbana de la seva població, que es quedava durant diferents generacions en l'assentament, sense un traspàs progressiu a pisos de la ciutat. Malgrat això, el 75 % dels homes estaven plenament inserits en el món laboral a la ciutat en feines dedicades a la construcció, la indústria i el port. Entre les dones treballaven fora de casa un 7,6%, en neteja, en el comerç i la indústria.

Un dels grans problemes era l'amuntegament, tant per la concentració de barraques, com per les dimensions reduïdes dels habitatges, d'uns 25 m² de mitjana. L'espai familiar a l'interior de la barraca era de 5,5 m² per habitant i una mitjana d'1,9 persones per llit. Així mateix hi residien 1,2 famílies per barraca, fet que condicionà el procés de reallotjament posterior (Echenique, 1965).

L'església era l'única institució que actuava socialment en els barris de barraques. En el cas de Can Valero, un capellà carmelita, el pare José Miguel, es va encarregar als anys cinquanta d'anar dotant el barri de les estructures assistencials mínimes abans inexistents. Amb el finançament de la pròpia congregació i la col·laboració d'individus i fundacions caritatives, com la del constructor Miró Trepas, va fer possible la creació d'una petita escola i la posada en marxa d'un dispensari sanitari, que amb el temps es convertiria en clínica. A principis dels seixanta, les Teresianes del Niño Jesús de Praga, amb el suport econòmic del mateix constructor, edificaran una escola a Las Banderas, un assentament menor dins del nucli més ampli de Can Valero.

La presència de catequistes de les congregacions marianes a l'assentament a principis dels seixanta varià el tarannà paternalista de l'assistència social i donà pas a la creació d'una escola nocturna i posteriorment un Casal de Joves, a partir del qual va aparèixer el butlletí informatiu *La Voz de la Montaña* (1967-1969). L'arribada d'una assistent social de Càritas a finals del 1967 va iniciar un nou espai de desenvolupament comunitari al barri i es posaren les bases per l'organització d'un moviment veïnal, sorgit com a resposta al procés d'eradicació que l'Ajuntament havia iniciat: l'Asociación de Padres de Familia La Esperanza (1967-1972). Els veïns situaran el reallotjament en l'interès de l'opinió pública gràcies a una campanya

Anys vuitanta del segle XX, vista aèria del barri de la Perona, en el tram comprès entre el pont d'Espronceda i el pont del Treball. A l'extrem inferior dret es pot apreciar el conjunt de barracons que conformaven l'escola d'adults. Patronat Municipal de l'Habitatge, Barcelona. Autor: Mariano Velasco.

de premsa molt vigorosa,⁷ fet que va comportar que en el reallotjament de Montjuïc els veïns aconseguissin humanitzar el procés, i que s'oferís un pis per família, enlloc d'un per barraca, com practicava l'Ajuntament, donat que en molts casos hi vivia més d'una família o les diferents generacions en una mateixa barraca. Així mateix, es va treballar perquè totes les famílies obtinguessin els diners de les entrades als pisos i per evitar els traspassos de barraques per pisos entre els veïns amb menys recursos. D'aquesta primera experiència d'organització veïnal naixeran els nous líders de les futures associacions de veïns en els barris de reallotjament.

Els factors que van posar en marxa el procés d'eradicació seran les declaracions de Franco sobre això, en una visita al castell de Montjuïc el 1963, juntament amb el fet que la construcció del parc d'atraccions Maricel Park (inaugurat el 1966) i el projecte d'instal·lar els estudis de TVE a la muntanya, eren interessos urbanístics en els quals el barraquisme era un destorb. El reallotjament de famí-

lies entre el 1965 i el 1972 es va fer en pisos de protecció oficial promoguts per l'Obra Sindical del Hogar a través de les UVAS⁸ (Pomar, Cinco Rosas i Sant Cosme) i les últimes 375 famílies en el polígon de la Mina (Domenech; Juncosa, 1973). Les famílies propietàries, com els hereus de Casa Valero, pactaran les expropiacions i a poc a poc desapareixeran del barri.

Breu història del barri de la Perona

Segons la documentació consultada als arxius,⁹ es té constància de l'existència d'un nou nucli de barraques al Districte X, a la Ronda de Sant Martí de Provençals, aproximadament des de l'any 1945. Malgrat que la seva extensió territorial variarà tenint en compte els canvis poblacionals, podem constatar que en el període de màxima expansió va ocupar el tram de la Ronda de Sant Martí comprès entre el barri de la Verneda i les vies del tren, i del pont d'Espronceda a la Riera d'Horta.

L'any 1947, l'esposa del president de l'Argentina, M. Eva Duar-

te de Perón, viatjà a la ciutat de Barcelona i visità el barri de barraques de la Ronda Sant Martí. Arran d'aquesta visita es va difondre la idea entre els barraquistes que Eva Peron, *la Perona*, volia fer construir cases en aquells terrenys per als pobres, i és per aquest motiu que la barriada adoptà el nom de la Perona.

«la Perona era una señora muy rica que miraba mucho por los pobres. Esta mujer dio un dinero para el barrio, para los pobres que estábamos allí, para que tuviéramos agua, luz y nos arreglaran las calles, porque eran de barro. Pero de lo que dio, a lo que se invirtió, pues se perdió el dinero y allí no pusieron nada. Más tarde, hubo personas más legales que lo quisieron reparar y entonces fue cuando nos arreglaron las calles, nos pusieron el agua. La luz ya la teníamos antes.» (Entrevista feta el 9 d'octubre de 2007.

Codi: [EN(RR)(PE)A.F.L. i J.G.T.).

Les barraques estaven edificades sobre terreny públic i terrenys afectats per la RENFE que es trobaven a continuació dels marges de les vies del tren. Sembla que els terrenys es mantenien lliures en previsió d'expansió. Això, però, no va impedir que alguns dels treballadors de la RENFE s'apropiessin de l'ús dels terrenys i els convertissin en horts, i que algunes famílies de nouvinguts utilitzessin els terrenys per construir-hi les seves cases. Davant d'aquest fenomen, es va difondre la idea que era un bon lloc per construir-hi una casa i molts dels treballadors de la RENFE, en saber-ho, van aprofitar la de-manda

de sòl per vendre els horts a qui volgués establir-s'hi. És el cas del pare de J., que quan només portava una setmana a les barraques de la Barceloneta es va assabentar de la venda de parcel·les a la Verneda i s'hi va traslladar.

«Mi padre se vino el año 1947, porque mi madre le dijo que en el pueblo la vida estaba difícil y que se fuera a Barcelona. Mi padre tenía unos amigos que vivían en las barracas de la Barceloneta, y entonces se vino allí. Estuvo una semana y decidió que no quería pasar el invierno en la playa, y entonces se enteraron que había un sitio al que llamaban La Verneda donde vendían huertos. Entre los tres amigos compraron una parcela grande y hicieron tres partes. Cada uno pagó trescientas pesetas porque estos huertos los tenían los trabajadores de la RENFE.» (Entrevista feta el 15 d'octubre de 2007. *Codi: [EN(RR)(PE)J.-B.S.-M.-R.]*)

Des de finals de la dècada dels quaranta i durant els anys cinquanta el nombre de barraques de la Perona va anar augmentant a mesura que el barri es convertia en un espai d'acollida per a immigrants provinents de diverses regions d'Espanya, sobretot d'Andalusia. Un dels entrevistats ens explica que la seva família va vendre el bar que tenien al poble (Granada) per marxar cap a Barcelona perquè «era la época de los inmigrantes y todos veníamos a Barcelona porque pensábamos que aquí ataban los perros con longanizas». (Entrevista feta el 15 d'octubre de 2007. *Codi: [EN(RR)(PE)J.-B.S.-M.-R.]*).

Així la majoria de pobladors del nucli de barraques eren nouvinguts que no havien pogut accedir al lloguer d'un pis, i que treballaven en fàbriques, al ram de la construcció, al servei domèstic, o bé muntant una petita botiga o taller a la mateixa barraca. És per aquest motiu que sovint entenem el barraquisme com una situació de transició a l'espera d'aconseguir una casa millor. No obstant això, en la majoria de casos aquesta situació es va anar allargant i quan començaren a tenir fills es va anar modificant la procedència social del barri, de manera que a mitjan anys seixanta podem assegurar que la majoria dels seus habitants ja havien nascut al barri (San Roman, 1986).

Amb el temps l'esperança es farà realitat per a molts barraquistes que, per mitjans propis, s'aniran traslladant a altres barris, a nous blocs edificats per l'Obra Sindical del Hogar, diverses cooperatives i empreses com Construcciones Españolas (Carrasco; Garriga, 2000:84). Fins l'any 1966 es calcula que a la Perona hi havia aproximadament 200 barraques i 3.000 barraquistes (Rispa, 1993). Per la seva banda, la parròquia de Sant Martí sempre s'encarregava dels més desfavorits lliurant-los menjar i roba, com era propi des de feia dècades.

El període comprès entre els anys 1966 i 1967 representà un punt d'inflexió en la història de la Perona. Les barraques abandonades per famílies que accedien a pisos van ser reocupades per altres famílies amb menys recursos, la majoria de les quals

eren gitanes. El motiu de major transformació s'inicià amb la celebració d'una demostració de maniobres navals presenciades per Franco, que provocà el desallotjament amb caràcter d'urgència i forçat d'alguns nuclis de barraques, com ara el Somorrostro, Can Tunis i Montjuïc. Part dels barraquistes desallotjats foren traslladats a barraques que quedaven buides al barri de la Perona, al Camp de la Bota i al barri de Sant Roc, a Badalona.

«El drama de la mayoría de estas personas se inició cuando una piqueta municipal derribó el barrio del Somorrostro, allá en la Barceloneta. En veinticuatro horas quedó desmantelada la zona y pocos días después desembarcaba en ella un contingente de marinos de nuestra escuadra que participaban en las exhibiciones de la Semana Naval.» (Pons, 1967).

La dècada dels anys setanta va ser un període de crisi econòmica que copejà amb intensitat les capes més pobres de la població de Barcelona. Aquests efectes es deixaren veure als barris més desfavorits, i en el cas de la Perona, va coincidir amb el trasllat d'un gran nombre de famílies gitanes procedents d'altres zones de la ciutat, i que per motius socials i urbanístics l'Administració decidia reubicar al barri (San Roman, 1986). L'amuntegament i el creixement de barraques va ascendir segons A. Rispa (1993) a 653 l'any 1971. Davant d'aquesta situació, la intervenció de l'Ajuntament va consistir a fer arribar l'aigua al barri i asfaltar-ne algunes zones, al mateix temps que

reallotjava famílies barraquistes en pisos de la Mina i de Pomar, entre el 1968 i el 1974. Després d'aquestes intervencions hi va haver una important baixada de la producció de pisos protegits fins que es va reprendre l'activitat l'any 1981 (Patronat Municipal de l'Habitatge, 2003).

Al mateix temps, a principis dels anys setanta, amb el nou model d'intervenció social adoptat per Càritas, basat en el desenvolupament comunitari, s'instal·là al barri la treballadora social Pilar López. Amb la seva implicació s'iniciaren tasques comunitàries com ara la creació del parvulari, de l'escola i del dispensari. Més tard, a finals dels anys setanta, s'afegiren altres projectes educatius promoguts per l'Ajuntament, com fou la instauració d'una escola d'adults i la fundació dels casals infantil i juvenil.

No obstant això, la situació de crisi econòmica comportà una major competència social que s'acabà traduint en un augment de les desigualtats i la delinqüència, que sumats a la creixent arribada de gitanos al barri va generar diversos episodis de conflictes socials.¹⁰

Segons les dades recollides a l'estudi que la treballadora social P. López (1990) va fer sobre el barri de la Perona, a principis dels anys setanta un 69% dels habitants eren gitanos de diversos orígens,¹¹ i a finals dels setanta augmentaren fins a un 95%. Un gitano que ja vivia a la Perona durant la primera època, recorda que quan van marxar la majoria de famílies païes, el barri es va anar degradant i va començar a

ser objecte de discriminació. I defensant-se davant les acusacions que els gitanos rebien diu:

«Los gitanos pagaban por los coches robados que había en el barrio. Si había un coche robado y tú pasabas por delante y si eras gitano, pagabas por el robo del coche.» (Entrevista feta el 12 de novembre de 2007. *Codi: [EN(RR)(PE)C.H.]*).

L'any 1981 es van fer les Primeres Jornades Catalanes sobre Població Gitana a Barcelona, i T. San Román, juntament amb l'equip d'estudi que coordinava, presentaren un *Informe sobre la població del barrio de la Perona*.¹² A partir d'aquell moment el Patronat Municipal de l'Habitatge, que des de l'any 1979 havia assumit els serveis d'assistència i control del barraquisme, en el marc del Pla d'Eradicació de les Barraques, va elaborar un programa de reallotjament amb tres estratègies: en primer lloc s'adjudicarien pisos del mercat secundari, en segon lloc es construirien dos nuclis de cases unifamiliars i en tercer lloc s'atendrien les necessitats d'aquells barraquistes que pels seus propis mitjans volguessin marxar al seu lloc d'origen. Al mateix temps es desenvoluparien projectes d'inserció laboral per tal d'adaptar els barraquistes a les noves condicions socials. La segona proposta dissenyada va ser impossible per la protesta dels veïns del polígon de la Pedrosa i del barri de la Verneda. Davant d'aquestes protestes l'Administració va optar per abandonar la segona proposta i apostar pels reallotjaments dels barraquistes en pisos del mercat secundari i per

oferir indemnitzacions a les famílies que optessin per retornar a les seves ciutats d'origen. El mes de febrer de 1985 ja s'havien adjudicat 104 pisos, 35 famílies gitanes havien rebut ajudes per trobar un pis i 90 famílies havien acceptat diners a canvi d'abandonar la barraca (Carrasco; Garriga, 200: 83-102). L'abús d'aquesta última opció va comportar que moltes d'aquestes famílies tornessin a trobar-se al carrer sense recursos, cercant nous espais buits on instal·lar-se. El barri de la Perona desapareix, definitivament, l'any 1989, quan s'enderroca la darrera barraca, de la Comunitat de Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül.

Breu història del barri del Carmel

El Carmel pertany al Districte Municipal VII d'Horta-Guinardó i es caracteritza pels grans desnivells, fruit d'un enclavament geogràfic abrupte. La formació del barri se situa a inicis del segle XX, moment en el qual es comencen a bastir les primeres torres de planta baixa amb jardí o horts i les primeres carreteres que connecten amb la ciutat. La composició social i l'ús de l'espai canviarà al llarg del segle a partir de les onades migratòries; en termes generals, el barri deixarà de ser una zona d'esbarjo per a les classes més o menys benestants de la ciutat, i passarà a caracteritzar-se per la concentració d'una població d'origen humil, en un espai reduït i mancat dels serveis més bàsics en determinades zones.

L'existència de barraques al barri queda registrada a inicis dels

Detall de les barraques de Los Cañones, conegudes així perquè en aquest espai s'hi ubicaven els canons antiaeris emprats durant la Guerra Civil. Al fons s'observen les barraques de Francesc Alegre sota l'edifici més alt de cases. Patronat Municipal de l'Habitatge, Barcelona.

anys quaranta, coincidint amb la segona gran onada migratòria que viu el país. A primer cop d'ull, les barraques del Carmel no foren un grup unitari. Hi havia cinc grups diferenciats i alguns petits redutes en determinats carrers del Carmel, on a vegades hom trobava una fràgil frontera entre barraca i autoconstrucció. Els cinc grups eren: Francesc Alegre, Ramon Casellas (*El Santo*), Marià Labèrnia (Los Cañones), les barraques de l'Hospital de Sant Pau, i les barraques dels carrers Marsans Rof i Font-rúbia. Des del punt de vista administratiu, les barraques pertanyien al barri de Can Baró, però tal i com expliquen els testimonis, el seu vincle immediat era el Carmel.

Hem estudiat els tres primers grups –Francesc Alegre, Ramon Casellas i Marià Labèrnia– per una qüestió d'unitat entorn a la lluita veïnal i per la localització geogràfica (el turó de la Rovira). A partir de les entrevistes fetes, sabem que el primer focus de barraquisme es va situar damunt del turó de la Rovira, a les bateries dels antiaeris que es trobaven al final del carrer Marià

Labèrnia. Pels volts del 1944 van arribar les primeres famílies i van aprofitar l'abandonament de les instal·lacions militars per trobar-hi un aixopluc. Progressivament, els voltants dels antiaeris es van farcir de barraques tot i patir diversos intents d'expulsió a mans de la policia. Una barriquista de Los Cañones ens descriu el desallotjament ocasionat entorn del 1955:

«A media noche llovía a cántaros, nos pican a la puerta, sobretudo de los refugios estos, porque había estos dos mirando al mar y después había otros por encima. Vino el policía, el señor 'Grabao', que no sé su nombre pero sé que era el 'Grabao'. Una gran persona: para no haber nacido. Nos metieron en su camión y nos llevaron a uno de los pabellones de Montjuïc.» (Entrevista feta el 9 de maig de 2007. *Codi: [EN(RR)(CA) M.G.M.]*)

Els nuclis de Francesc Alegre i el de Raimon Casellas neixen entorn del 1946-1947. Tots tres nuclis estaven plenament consolidats a l'inici dels anys cinquanta i la seva població provenia, majoritàriament, d'Andalusia i Extre-

madura. Segons informes elaborats pel Servicio de Erradicación de Barracas de l'Ajuntament, l'any 1956 es reconeixia l'existència d'unes 570 barraques habitades per poc menys de 3.000 habitants (Fabre; Huertas Clavería, 1976).

Gran part dels primers pobladors arriben a Barcelona amb la idea de començar una nova vida; si bé la gran majoria havien fugit de la pobresa, el panorama que trobaran a Barcelona no serà gaire més esperançador. Tot i la precarietat que representava viure en una barraca i amb la idea que la seva estança era temporal, el barri va prendre vida tal i com explica un dels testimonis:

«Pues era un pueblo, tú vienes de un pueblo y entonces te encuentras con otro pueblo, urbanizado de diferente manera, (...) desorganizao, con una cuesta arriba pa subir, que no tiene agua; bueno, tampoco en el pueblo donde estábamos había agua (...) Pero te encuentras con eso, con un montón de barracas, una falda llena de casitas blancas, con cartón-cuero, muchas piedras puestas en el techo. Gente toda inmigrada.» (Entrevista feta el 24 de maig de 2007. *Codi: [EN(RR)(CA) F.G.S.]*)

Els historiadors Lluís Bou i Eva Gimeno, referint-se a les barraques del Carmel de finals dels anys seixanta, creuen que: «Més enllà de la crua realitat dels nombres (encara que no quadrin) i durant molts anys, el barraquisme va formar part del paisatge del Carmel, la qual cosa va ajudar a fomentar la llegenda urbana que l'identificava amb un barri inhòs-

pit i perillós –on amb prou feines hi pujaven els taxis–, adjectius acceptats sense pal·liatius per una gran part de la ciutadania barcelonina que vivia al marge i amagava el cap davant la realitat social existent al Carmel. Enrere quedaven els qualificatius de barriada ‘*pintoresca y risueña*’ d’èpoques anteriors. Inhòspit, segurament sí, tenint en compte l’escassa accessibilitat; però pel que fa a perillós, s’hauria de posar en entredit donat que més perillós era pels qui estaven obligats a viure en condicions molt dures (sense aigua, llum, clavegueram, ni recollida de brossa, etc.) en barraques situades en llocs escarpats on la canalla podia prendre mal fàcilment.» (Bou; Gimeno, 2007).

La realitat social a les barraques era heterogènia i curiosa. Per una banda, molts dels seus habitants intentaven reproduir part de la seva vida al lloc d’origen –la fisonomia del barri n’era un exemple–, i de l’altra, eren nous ciutadans no reconeguts que treballaven a fàbriques, al ram de la construcció, fent la neteja a cases

particulars, o bé muntant una petita botiga o taller a la mateixa barraca. Els seus fills, en el millor dels casos, anaven a les escoles més properes si el sou familiar ho permetia; en cas contrari, accedien al món laboral de forma prematura.

Més amunt hem descrit l’aïllament que patia el barri del Carmel, tant des del punt de vista geogràfic, com per la manca d’inversió en infraestructures i serveis per part de l’Ajuntament de Barcelona. El 1969, un grup de veïns entre els quals hi havia alguns barraquistes, decideixen crear el Centre Social del Carmel. El 1972 desapareixerà per donar lloc a la creació de l’Asociación de Vecinos del Carmelo. A partir d’aquesta entitat s’origina un moviment reivindicatiu per obtenir millores al barri: canalització d’aigua potable, creació d’escoles i guarderies, centre sanitari, millores urbanístiques, transports públics... En l’afer que tractem, la vocalia de barraques de l’associació treballarà per equipar les zones de barraques d’infraestructures bàsiques i promoure la

construcció de cases de tipus social al mateix barri. Un dels membres destacats ho descriu així:

«Yo diría que la Asociación de Vecinos del Carmelo fue un ejemplo a seguir por muchas asociaciones. Tenía un peso específico porque había gente que lo daban todo a cambio de nada, que perdían muchísimas horas, junto con nosotros, y entonces nos proponíamos a hacer cosas y las conseguíamos. ¿Por qué? Pues porque nosotros cuando íbamos a hablar con la Administración, no íbamos solos. Nosotros éramos gente que nos habían asesorado de qué es lo que había que hacer, y qué es lo que había que decir, con lo cual no íbamos perdidos, teníamos arquitectos, teníamos aparejadores, teníamos médicos, teníamos enfermeras, teníamos de todo. Cuando íbamos a hablar con sanidad, había gente que sabía lo que era la sanidad, cuando íbamos a hablar con urbanismo, había gente que sabía lo que era el urbanismo.» (Entrevista feta el 8 de novembre de 2006. *Codi transcripció:[TR (CA)P.G.D.01]*)

Poc abans de la mort del dictador Franco, la majoria de barraques gaudien d’aigua i llum i també s’havia creat un servei de recollida d’escombraries. El pas següent fou trobar un espai òptim per a la construcció d’habitatges de tipus social, però un altre cop les negociacions foren feixugues. Aquest fet va dur l’Associació a exercir una forta pressió sobre l’Ajuntament i es va aconseguir una entrevista amb l’alcalde Por-

cióles, el qual es va comprometre a estudiar la possibilitat de real·lotjament al barri i iniciar els tràmits, en el cas d'aquells veïns que ho desitgessin, per aconseguir un pis al polígon Canyelles (Cama-llonga; Custòdia; Fonollà, 1985).

Un cop es planteja l'eradicació i reubicació, l'alternativa passa o bé per obtenir una indemnització econòmica i assumir personalment la cerca d'un pis, o bé per acollir-se als plans de real·lotjament en pisos de protecció oficial. La majoria de barraquistes optaran per la segona alternativa. De forma breu i seguint l'ordre cronològic de real·lotjaments, el 1977 són reubicades 123 famílies al polígon Canyelles, la gran majoria procedents de les barraques de Francesc Alegre. El 1984 es lliuren les claus dels 161 pisos de la promoció de Raimon Casellas, fita històrica ja que s'aconseguí el real·lotjament al mateix barri. I, finalment, el 1990 entren a viure a la promoció de Can Carreras les darreres 87 famílies de les barraques de Francesc Alegre.¹³ Tot aquest procés va reeixir gràcies a la pressió del moviment veïnal i a la posterior col·laboració entre l'Associació de Veïns, el Patronat Municipal de l'Habitatge i l'Ajuntament de Barcelona.

Conclusions

La reconstrucció dels tres nuclis de barraques a partir de la recerca bibliogràfica, documental i les fonts orals, ens permet afirmar que la configuració dels barris de barraques sempre respon a una necessitat vital per a les classes socials més desafavorides enfront de la problemàtica laboral i d'ha-

bitatge en contextos urbans. Certament, l'augment dels nuclis de barraques a Barcelona fou propiciat pels fluxos migratoris, però la causa principal del barraquisme venia condicionada per la manca d'una política d'habitatge racional.

Els nuclis de barraques s'establien i s'estableixen sobretot en els buits dins la trama urbana, en petits solars que esperen el seu torn per transformar-se, en descampats i espais abandonats, en les zones interurbanes i, molt sovint, als límits i fronteres entre dos municipis. Tots, d'alguna manera o altra, representen marges davant la ciutat planificada.

En les dues primeres dècades del segle xx creixen i es consoliden els assentaments del front marítim i de la muntanya de Montjuïc, allà on el barraquisme havia estat una pràctica lligada al treball, com és el cas dels picapedrers i pescadors. Les immigracions de la postguerra dimensionaran el fenomen situant-lo en el seu punt àlgid en la dècada dels cinquanta, moment en el qual esdevenen autèntics barris en el conjunt de l'entramat urbà i no forats o *ciudades sin ley*, com s'anomenaven en alguns casos. Eren, en definitiva, espais amb vida social, estretament vinculats i relacionats amb la resta de la ciutat. Hi vivia gent que treballava a la ciutat i que s'organitzava per millorar les condicions de vida al barri. Això sí, eren barris de configuració espontània, al marge de la planificació urbana i que, en principi, exceptuant algun cas, no van ser mai reconeguts com a part de la ciu-

tat i potser per això van desaparèixer. Aquesta negació es feia palesa amb la manca d'actuacions municipals quant a infraestructures i serveis, una desatenció absoluta fins a la dècada dels setanta, moment en el qual el nou tarannà polític intenta dotar els barris que resten d'unes mínimes condicions de vida. No-més l'acció social de l'església, des de la beneficència inicial al desenvolupament comunitari dels seixanta, va pal·liar la marginació a què la ciutat els condemnava.

L'eradicació del barraquisme gairebé sempre va ser més un impuls que responia a les necessitats i projectes urbanístics que es presentaven, que no pas una política decidida a solucionar un problema social. La majoria dels seus habitants van ser reubicats en polígons planificats, moltes vegades més enllà dels límits municipals, i els seus noms (Perona, Somorrostro, Can Valero, Camp de la Bota) van ser substituïts per altres noms proposats des de les institucions (Parc de Sant Martí, platja de la Barceloneta, avinguda de l'Estadi, Fòrum de les Cultures).

Per una altra banda, les històries de vida recollides ens mostren una gran diversitat de formes d'experimentar i entendre la vida a les barraques. Per a moltes persones, el barraquisme era una opció obligada per la manca de recursos; per a altres, era una manera d'estalvi temporal per poder accedir a un pis; d'altres, a partir de la barraca, intentaren construir barri i lluitaren pel seu reconeixement. Tota aquesta diversitat ens fa veure també que

dins els nuclis de barraques, com a la resta de la ciutat, hi ha una estructura en la qual es poden diferenciar categories socials i culturals. I aquestes diferències es fan més evidents quan les etapes de més pobresa generen major competència social i les desigualtats s'accentuen, com succeí a les dècades de 1970 i 1980, fet que acabà generant l'exclusió dels barris de barraques respecte de la resta de la ciutat.

Per tal de concloure afegirem que el barraquisme, davant d'una problemàtica social com és la manca d'habitatge assequible, no és l'única resposta. La desaparició dels nuclis de barraques no sempre representa la solució del problema.

NOTES

1. Coordinadores: Mercè Tatjer i Cristina Larrea. Investigadors: Xavi Camino, Flora Muñoz, Oscar Casasayas, Max Díaz, Pili Díaz, Eva Cerveto.

2. Aquest informe final va ser lliurat a l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya al mes de desembre del 2007. En els seus annexos conté una relació d'entrevistes fetes (document), entrevistes digitals (DVD), resums d'entrevistes digitals (document), entrevistes no registrades (document), la guia d'entrevista a barraquistes (DVD/document), la guia d'entrevista a persones vinculades (DVD/document), la llista d'informants (DVD/document), la base de dades documental ACCESS (DVD), la fitxa enregistraments orals IPEC (DVD), la fitxa d'enregistraments fotogràfics IPEC (DVD), fons de fotografies (DVD) i les transcripcions (DVD/document).

3. Entre els arxius consultats cal destacar-ne alguns per la rellevància de la documentació que hem pogut extreure'n: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona i Secció Prearxivatge, Arxiu Nacional de Catalunya, Patronat Muni-

cipal de l'Habitatge, Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí, Arxiu Municipal de Sants-Montjuïc, Arxiu Municipal del Districte d'Horta-Guinardó i Arxiu de Càritas.

4. La recerca documental ens ha permès inventariar una base de dades amb més de 300 entrades.

5. Per a la xifra estimada de 1928: "Comunicación sobre el acta de construcción de las Casas Baratas de Eduardo Aunós". Patronato Municipal de la Habitación. Barcelona, Junio de 1928, p. 17.

6. "La única luz que ilumina las barracas son las llamas del vertedero". *Telex-prés* (27 febrer 1967).

7. Per seguir la campanya de premsa de l'associació de veïns i les negociacions amb l'Ajuntament i el Ministeri de l'Habitatge, consulteu el *Diario de Barcelona*, el *Noticiero Universal* i el *Correo Catalan* entre els anys 1967 i 1968, així com els vint-i-dos números de *La Voz de la Montaña* de l'Arxiu de Càritas.

8. Unidades Vecinales de Absorción Social, projecte de l'OSH per realitzar el barraquisme.

9. Gran part de la documentació rellevant sobre el nucli de la Perona es troba a l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí, a l'Arxiu Històric del Poble Nou, a l'Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona i a l'Arxiu del Patronat Municipal de l'Habitatge.

10. Un seguiment dels conflictes veïnals es pot trobar a l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí a la carpeta de recull de premsa *La Perona: eradicació de les barraques i lluites veïnals (1979-1991)*.

11. Castellans, cafeletes i hongaresos (López, 1990).

12. Pot ser consultat a l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

13. "Memòria del Patronat Municipal de l'Habitatge". Sense signatura. Arxiu del PMH. Per al tema que tractem, es poden consultar les memòries corresponents a 1979-1990, en especial els apartats dedicats a 'L'eradicació del barraquisme' i 'L'adjudicació de vivendes'".

BIBLIOGRAFIA

BOU, Ll. M.; GIMENO, E. (2007) *El Carmelo ignorado: Historia de un barrio imposible*. Ajuntament de Barcelona: Agència de promoció del Car-

mel i entorns, cop. Col·lecció Construir Barcelona.

CAMALLONGA, J.; MORENO, M. C.; FONOLLÀ, F. (1985) "El Carmel estrena habitatges". *Habitatge*, núm. 1, gener. Patronat Municipal de l'Habitatge, Barcelona.

CARRASCO, S.; GARRIGA, C. (2000) *Els gitanos de Barcelona. Una aproximació sociològica*. Àrea de Serveis Socials. Diputació de Barcelona.

CARRERAS CANDI, F. (1916) *Geografía General de Catalunya*, La ciutat de Barcelona. Barcelona.

DUOCASTELLA, R. (comp.) (1957) *Los Suburbios*. Semana del Suburbio. Barcelona.

DOMÉNECH, R.; JUNCOSA, R. (1973) "Una experiencia de trabajo social comunitario en un barrio de barracas de Muntjuïc". *Revista de Treball Social*, núm. 51, juliol.

ECHENIQUE, M. (inèdit) (1965) *El barraquismo en Montjuïc*. Tesi doctoral. Escola Superior d'Arquitectura, Barcelona.

FABRÉ, J.; HUERTAS CLAVERIA, J.M. (1976) *Tots els Barris de Barcelona*. Edicions 62: Barcelona.

LÓPEZ, P. (1990) (inèdit-mecanoscrit) *15 años en la Perona: 1974-1989. Una experiencia de Trabajo Social con gitanos*. A l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

PONS, A. (1967) "50 familias expulsadas de sus barracones... para ser alojadas en barracas". *El Noticiero Universal*, 19 de desembre.

PONS, F.; MARTINO, J.M. (1929) *Los Aduares de Barcelona*. Editorial La Ibèrica: Barcelona.

RISPA ROCA, A. (1993) (inèdit-mecanoscrit). *Breve historia del barraquismo en Barcelona y su evolución desde 1980 hasta su total erradicación*. A l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí.

ROCA I BLANCH, E. (2002) *Montjuïc, la muntanya de la ciutat*. FOCSA: Barcelona.

SAN ROMÁN, T. (compilació) (1986) *Entre la marginación y el racismo. Reflexiones sobre la vida de los gitanos*. Alianza Editorial: Madrid.